

КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ЖОГОРКУ БИЛИМ: БОЛОНДУК ПРОЦЕССКЕ ИНТЕГРАЦИЯЛОО

Высшее образование в Кыргызстане: интеграция в Болонский процесс

Higher Education in Kyrgyzstan: Integration of the Bologna Process

Макалада Кыргызстандагы жогорку окуу жайларынын азыркы заманга ылайык Болондук процессине кошулу аркылуу, эл аралык билим берүү мейкиндигине кирүүнүн жана шартына, талаптарына ылайык програмаларды иштеп чыгууну анализдөө. Ошондой эле, жогорку билим берүүнүн заманбап системасындагы интеграциялык процесстерди изилдөөнүн жаңы илимий- теоретикалык жолдорун аныктоо.

Урунттуу сөздөр: реформалоо, жогорку окуу жай, интеграция, Болондук процесс, бакалавр, магистранттар, студент, адис, факультет, диплом

В статье рассматриваются вопросы современного высшего образования Кыргызстана и его интеграция в мировое образовательное пространство, в том числе в единое Европейское пространство посредством присоединения к Болонскому процессу. А также необходимость определения новых научно-теоретических подходов исследования интеграционных процессов в современной системе высшего образования.

Ключевые слова: реформирование, высшее учебное заведение, интеграция, Болонский процесс, бакалавр, магистранты, студенты, специалист, факультет, диплом

The article examines the issues of modern higher education in Kyrgyzstan and integration into the world educational space, including in the single European space by joining the Bologna process. In particular, the need to identify new scientific and theoretical approaches to the study of integration processes in the modern system of higher education.

Keywords: reform, higher education institution, integration, Bologna process, bachelor, undergraduates, students, specialist, faculty, diploma

Кыргызстандын азыркы заманга ылайык жогорку профессионалдык билим берүүнүн маанилүү тенденциясы болуп эл аралык билим берүү мейкиндигине интеграция кылуу, ошондой эле билим берүүнүн сапатына басым жасаган Болондук процессине кошулуу аркылуу бирдик Европа мейкиндигине кирүү.

Демек, Кыргыз Республикасынын ЖОЖдорунун эл аралык билим берүү мейкиндигине кирүүнүн милдеттүү шарты болуп билимдин талап кылынган сапатына жооп берүүсү керек. Буга байланыштуу жогорку билим берүүнүн заманбап системасындагы интеграциялык процесстерди изилдөөнүн жаңы илимий-теоретикалык жолдорун аныктоо

муктаждыгы пайда болот, ал жерде алар кадрларды даярдоо сапатын көтөрүүдөгү негизги факторлору болуп каралат.

Биздин оюбуз боюнча бул жолдорду туура тандоо өлкөнүн жогорку профессионалдык билим берүүнүн өнүгүшүнө социологиялык анализ жүргүзүү аркылуу мүмкүн, анткени көптөгөн окумуштуулар алардын ичинде билимдин сапаты борборунун (БСБ) “Социалдык башкаруу академиясы”(СБА) өкүлдөрү “билим берүүнүн сапатын билим берүү системасынын интегралдык мүнөздөмөсү билим берүү процессин камсыздоосу, билим берүүнүн жыйынтыктары ченемдик талаптарга, социалдык жана өздүк күтүүгө дал келүүнү көрсөткөн” аныктамага токтолушту.

Кыргыз Республикасынын жогорку профессионалдык билим берүү системасы Европа өлкөлөрүнө салыштырмалуу жаш, ал өткөн кылымдын отузунчу жылдарынын аягында пайда болгон жана орусия, советтик жогорку мектептин салттары жана билим берүүнүн билимдик парадигмасында өскөн.

Өткөн кылымдын 90-жылдары жогорку мектептин билим берүү системасы модернизацияга дуушар болгон, жогорку профессионалдык билим берүүнүн структурасын, мазмунун жана иштөө шарттарын реформалоо курсу жарыяланган жана жыйырма жылдан ашуун жогорку билим берүү Кыргыз Республикасынын “Билим жөнүндө” жана үч муундун Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик Билим Берүүнүн Стандарты Жогорку Кесиптик Билим Берүүсү (МББС ЖКББ) ишке ашыруу мыйзамынын чегинде өзгөргөн.

Биринчи эле эмес экинчи муундун МББС ЖКББсү билим берүү программаларды түзүүдөгү ЖОЖдордун академикалык эркиндигин бир далай кеңейтишкендигине карабастан алар жогорку билим берүүнүн маңызын түзүү маданиятын толугу менен өзгөртө алышкан жок, анткени негизги акцент билим алгандрдын окуу материалын өздөштүрүү деңгээлин жана инсандык өнүгүүсүнө талап койуу эмес, дидактикалык бирдиктерди, тармактар санын алардын көлөмүн жана маңызын түзгөн жогорку профессионалдык билим берүүнүн информациялык-билимдик моделине багытын сакташкан. Бул көйгөй КР МББС ЖКББнүн ЖОЖдорду компетенттүүлүктөр түрүндө соңку жыйынтыкка мээлеген 3-муун чечкен.

Билим берүүнүн Мамлекеттик Стандарт үлгүлөрүндөгү өзгөрүүлөр жана интеграциялык процесстерди ишке ашыруу албетте “билим берүүнүн сапаты” деген түшүнүктүн компоненттеринин көлөмүн жана түзүүчүлөрүн кеңейтти, ошондой эле сапаттын деңгээлин баалоого жана ага жетүүгө жаңы жолдорун иштеп чыкты.

Баамдай кетсек, ЖОЖдор кайра куруунун кыйын шарттарында өздөрүн сактап калууну гана көздөбөстөн, билим берүүнүн сапатын көтөрүүгө да аракет жасашкан. Интеграция сыяктуу эле башталган университетизация ЖОЖдордун баардык жолдор менен билим берүүнүн сапатын көтөрүүгө умтулганын далилдейт. Мисалы, университет статусу ыйгарылганы эле ЖОЖду көп нерсеге милдеттендирген, анын ичинде бүтүрүүчүлөрдүн сапатын көтөрүү эле.

Окумуштуу Т.А.Абдрахмановдун айтуусу боюнча “өткөөл учурда постсоветтик Кыргызстандын ЖОЖдорунун биринчи ректорлор тобу баа жеткис кызмат кылышты.

Ошолордун аркасынан КМШ өлкөлөрүнүн биринде акы төлөп окуу киргизилген, бул өлкөнүн ЖОЖдук системасынын сактап калууга жана аны өнүгүп-өстүрүүгө, кээ бирөөлөрдүн ою боюнча дүйнөлүк деңгээлге чыгууга жол түзгөн”[1].

Ошол убактын эл аралык эксперттери өткөн кылымдын 90-жылдары Кыргызстандын билим берүү сапатынын деңгээли Тажикистан жана Өзбекистанга караганда өйдө тураарын белгилешкен [2]. Анткени Кыргызстан совет доорунун классикалык окутуу үлгүсүн сактап калып, аны чет өлкөлүк үлгүлөрү жана технологиялары менен байыткан (Борбордук азиядагы америкалык университети (БААУ)-америкалык, Кыргыз улуттук университет (КУУ)-европалык, Кыргыз орус славян университети (КОСУ)-орусиялык ж.б.). Чындыгында билим берүүнүн батыш технологияларын колдонгон Кыргызстандын ЖОЖдорунуна билим берүүнүн илимий-педогогикалык (усулдук) базасын киргизүү билим берүүнүн сапатынын көтөрүлүү процессине олуттуу түрткү болду, анткени эл аралык долбоор жана программалар менен активдүү иштешкенге; материалдык-техникалык жана усулдук базаларды жакшыртууга; финансылык көз-карандысыздыкты бекемдөөгө ж.б. жол берген. Эгемендүүлүктүн баштапкы мезгилинде экономика кулап жатканда, өнөр жай, айыл-чарба бузулганда, курулуш токтогондо, мамлекет чындыгында билим берүүдөн кеткен, бул чөйрөдө кадрдык азайуусу башталган, Кыргызстандын билим берүү системасын реформалоодогу инвестициялык-интеграциялык саясат ошол мезгилдин чакырыгына татыктуу жооп берген, ал эми Т.А.Абдрахманов, И.С.Болджурова, Н.В.Бредихин, В.Л.Ким, С.Ж.Токтомышев белгилегендей тирилик жана реформаланган.

1999-ж.эл каттонун жыйынтыгында Кыргызстандын калкы билим жактан бир топ өйдө денгээл көрсөткөн: бойго жеткен калктын сабаттуулук деңгээли 97% түзгөн, ал эми 15жаштан өткөн ар бир 1000 кишинин арасынан жогорку билими бар 105 адам болгон. Эгерде 1958-жылы 8 ЖОЖдо 15847 студент билим алса, 1974-1975жылдары Кыргызстандын 9 жогорку окуу жайында күндүзгү формада – 49080 студент, кечкиде-29613 жана 3990 сырттан окушкан. 2002-2003 окуу жылдары 46 ЖОЖдо 199000 адам, ал эми 2005-2006 окуу жылдары 49 ЖОЖдо – 218300 адам окуган [4].

Т.А.Абдрахмановдун ишинен баамдасак калктын сабаттуулугунун жалпы көрсөткүчү бир далай көтөрүлгөн- 10 миң адамга студенттердин саны [1]. Эгерде 1958-жылы бул көрсөткүч 80студентке барабар болсо, 1995-жылы-141, ал эми 2003-жылы 400дөн ашкан, 2009-жылы 500дүн тегерегинде болгон, бул КМШда керек болсо Европадагы өйдө көрсөткүчтөрдүн бири болгон.

И.С.Болджурова, В.Л.Ким, А.К.Наркозиев Ч.У.Адамкулова ж.б. белгилегендей эгемендүүлүк мезгилинде заманбап кыргыз университеттеринин өнүгүү негизине эл аралык мейкиндиктин (АКШ, Европа, Турция, Россия ж.б.) [5] университеттеринин негизги үлгүлөрү принциптери коюлган. Бул эгемендүүлүк мезгилиндеги биринчи университеттеринин пайда болушунда интегративдик негизде өзгөчө көп багыттуу университеттик система түптөлө баштаган, бирок эл аралык билим берүү мейкиндигинин көптөгөн жактары жана элементтери эл аралык коомдоштук талап кылган деңгээлге жеткен эмес, анткени Кыргыз Республикасынын ЖОЖдору автономдуулук белгилерин колдонуу тажрыйбасы жок болгон,мамлекеттин таасиринде болушкан, бул академиялык эркиндиктин жана автономдуктун көп принциптерин ишке ашырууга жол берген эмес.

Ошондой эле көптөгөн университеттердин аталышынан эле алар бири биринен катуу айрымаланган ар кайсы континенттердеги өлкөлөрдүн ЖОЖдорунун билим берүү үлгүлөрүн алышкан.

Жогорку билим берүүнүн көп деңгээлдүү структурасынан анын эки үлгүсүн белгилеш керек: англо-америкалык жана француздук[5]. Алардын биринчисине ылайык билим берүү 3-4 жылда берилет жана бакалавр деген академиялык даража ыйгарылышы менен аяктайт (АКШ, Англия, Австралия, Жапония, Индия, Израиль, Жаңы Зеландия).

Экинчи үлгү Францияда, Австрияда, Бельгияда, Норвегияда, Швейцарияда көп ишке ашырылат жана мэтриз (Франция) же лисанс(Бельгия) дипломун берүү менен аяктайт. “магистр” академиялык даражасын же тереңдешкен изилдөө дипломун алуу үчүн бакалавриаттан кийин дагы эки жыл окуу керек. Үчүнчү циклде диссертациялык ишти коргоого даярдоо менен докторантурада билим алуу уюштурулат.

Жогорку билим берүүнүн көп деңгээлдүү структурсы бир деңгээлдүүдөн жакшы айрымаланат, анткени ал окуу процессинин ар кандай тепкичинде ар кандай деңгээлдеги билим тууралуу диплом менен чыгууга мүмкүнчүлүк берет.

Кыргызстанда негизги бири бирине байланышкан беш деңгээлден турган жогорку билим берүүнүн көп деңгээлдүү системасы мазмун жагынан башында спецификалык өзгөчөлүктөргө ээ болчу (бакалавр, магистр, дипломго ээ болгон адис, кандидат жана илим доктору).

Ар бир университет бул системаны өзүнө ылайыктап, ага ар кандай деңгээлде эл аралык билим берүү мейкиндигинин негизги структуралык элементтерин киргизип ишке ашырган. Ошентип, көп деңгээлдүү система боюнча бакалаврларды даярдоону өлкөдөгү башка ЖОЖдордон биринчи Ж.Баласагын атындагы КУУ ишке ашырылган (1993-1998ж) [6]. Бул мезгил авторлордун күбөлүгү боюнча контракттык үлгү боюнча билим алгандардын контингенти өсүп, жана чет өлкөлүк инвестицияларды өздөштүрүүдө көрүнүктүү жетишкендиктери окуу процессинде компьютердик технологияларды колдонгону болду.

Ошону менен эле КУУда Кыргызстанда биринчи жолу магистрларды 22 багыт боюнча даярдоо Ж.Баласагын атындагы КУУнун 1996-жылы атайын ачылган магистратура, аспирантура жана улуттук билим берүү программалар борборунда башталаган[7]. 2000-жылдан баштап Польша, Германия, Франция жана АКШнын университеттери менен макулдашуу жана келишимге ылайык магистрларды эл аралык билим берүү программалары менен даярдоо башталган (мисалы, “Ишкердик башкаруунун магистри-ИБМ” программасы боюнча) [8]. Ошол убакта бул Кыргыз Республикасындагы магистрдын академиялык даражасын алууну каалаган өлкөнүн ар кайсы университеттеринин бакалавриат бүтүрүүчүлөрү окуган жалгыз магистратура борбору болгон.

Улуттук университеттин өнүгүү векторунун туура тандалгандыгын бакалавр жана магистр бүтүрүүчүлөрүнүн эки өлкөнүн дипломун алууга мүмкүнчүлүгү бар экендиги далилдейт (Ж.Баласагын атындагы КУУ жана Гренобль университетинин мамлекеттик үлгүдөгү дипломдор). [5]

Ошол убакта интегративдик негизде Кыргыз Республикасынын өкмөтү, Кыргыз Республикасынын билим берүү жана илим министрлиги, Кыргыз Республикасынын тышкы иштер министрлиги, Кыргыз Республикасынын улуттук илимдер академиясы жана эл аралык жогорку окуу жай статусундагы мамлекеттик университет Сан-Францисконун мамлекеттик университети уюштурган Кыргызстандын Эл аралык университети да кем калышпай ийгиликтүү өнүккөн. [9]

КЭУ Борбордук Азиядагы региондун Эл аралык университеттик хартияга кол койгондордун биринчиси болгон, бул КЭУнун дипломунун эл аралык конкурентке туруштук бере алгандыгынын өсүшү жана билиминин жогорку денгээлдеги сапатын таанууну түшүндүргөн. КЭУнун студенти мамлекеттик үлгүдөгү жогорку билим алгандыгы тууралуу дипломдон тышкары дипломго тиркеме(Diploma Supplement) алат, бул Европа өлкөлөрүндө ишке орношууну камсыздайт, демек баардык дүйнөдө. КЭУ Европалык Насыяларды Трансформациялоо Системасына(ECTS) киргендиги жөнүндө документке кол койду. [9].

Н. Исанов атындагы КМКТАУде интеграциялык процесстер жана заманбап көп денгээлдүү даярдык атайын түзүлгөн эл аралык факультеттерде(Кыргыз-Герман, Кыргыз-Француз, Кыргыз-Араб жана Кыргыз-Индия) өзүнө мүнөздүү түрдө ишке ашырылган, ошондой эле эл аралык проекттердин базасында иштеген беш билим берүү борборлорунда ишке ашырылган. Дүйнөлүк билим берүү мейкиндигине кирүү көйгөйүнүн мындай чечими 6 институтта, 4 факультетте, 48 кафедрада 12 миңден ашуун студент 64 адистик жана 18 билим берүү багыты боюнча билим алышат [10].

28.09.92-ж. Кыргыз Республикасынын президентинин жарлыгына [11], 23.02.94-ж. Россия Федерациясынын өкмөтүнүн токтомуна (19.04.1994-ж. КР БИМ жана РФ Госкомвуздун буйругу) ылайык уюштурулган Б.Н.Ельцин атындагы Кыргыз-Орус славян университети ийгиликтүү иштеп келет. Бул университетте өзүнө Европалык билим берүүнүн элементтерин камтыган Россиянын билим берүү системасы кирет.

Интеграциялык процесстерди ишке ашыруу КОСУга 23 жылдык тарыхында өлкөнүн алдынкы жождорунун бири болууга жол берди, ал жерде 53 кафедра, 7 факультетте 7 миңге жакын студент билим алышат. КОСУда билим алуу 37 адистик жана 4 багыт боюнча ишке ашырылат, алардын ар бирине бүтүрүүчүлөр мамлекеттик үлгүдөгү 2 диплом алышат(Кыргызстандын жана Россиянын).

Кыргызстан жана Турциянын жогорку билим берүү системасын интеграциялоо негизинде Кыргыз-Түрк “Манас” университетинде жогорку профессионалдык билими менен кадрларды даярдоонун өзгөчө системасы курулду[12]. Турциянын университеттериндей эле илимий автономиясы бар юридикалык жак болуп саналат. Университетте билим алуу акысыз, адан тышкары студенттерге стипендия берилет, ал эми эн мыкты студенттерге академиялык жетишкендиктери үчүн өзүнчө стипендия берилет. Бул студенттердин билим алуусунда мотивациясынын жана билим берүүнүн өсүшүнө стимул болот. Университет студенттерди окуу каражаттары жана техникалык жабдылган аудиториялар менен камсыз кылат. Университетте билим алуу тилдери болуп кыргыз жана түрк тилдери саналат. Адан тышкары билим берүү багыттарынын окуу пландарына ылайык англис жана орус тилдери берилет.

Биринчи студенттерин 1997-98 жылдары ала баштаган Кыргыз-Түрк “Манас” университети 2011-2012 окуу жылдары тогуз факультетте, төрт жогорку мектептерде, бир профессионалдык мектепте 3809 бакалавриаттын студенттери, ал эми 2 институтта 196 магистрант жана аспирант билимин улантышкан[12].

Адабий булактарды анализдөө КРнын башка университеттеринин билим берүү системасынын эффективдүү өнүгүшүнө интеграциялык процесстер түрткү болгонун далилдейт: К.Тыныстанов атындагы Ыссык-көл университети, К.И.Скрябин атындагы Кыргыз агрардык университети, Ош технологиялык университети, Ош мамлекеттик университети ж.б.

Айтып кеткендердин натыйжасында 2012-жылга чейин ар бир жож дүйнөлүк билим берүү мейкиндигине кошулууну өз жолдору менен башташкан. Окуу мөөнөттөрүндө, окуу процесстеринин уюштурууда жалпысынан билимдин сапатын көзөмөлдөөдө, керек болсо студенттердин жетишкендиктерине балл берүүдөгү шкаладан (бирөөсүндө 20 бал, экинчисинде 100 бал, үчүнчүсүндө салттуу 4 бал) ж.б. баштап бирдиктүү мамиле жок эле. Кээ бир ЖОЖдор насыя-сааттардын америкалык ситемасын киргизсе, кээ бири насыянын европалык ситемасын ж.б. Мунун баары студенттердин мобилдүүлүгүнө тоскоол болгон, ошол эле учурда ал бирдиктүү дүйнөлүк билим берүү мейкиндигин түзүүдөгү принциптеринин бири болуп саналат.

Айтылгандардын контекстинде жана Болондук процессинин принциптеринен университеттик билим берүү системасын реформалоодогу стратегиялык багыты болуп өнүккөн жана өскөн жогорку көз караштагы маданият, адистик билим, ык, билим жана социалдык-керектүү сапаттары (компетенттүүлүк) бар инсандын калыптанышы аныкталаган. Бул өз кезегинде коюлган көйгөйдү эффективдүү ишке ашыра ала турган шаймандарды көрсөткөн интеграциялык, информациялык жана коммуникациялык технологиялардын дидактикалык мүмкүнчүлүктөрүн колдонууну талап кылган.

Кыргызстандын университеттеринин дүйнөлүк билим берүү процесстерине өнүгүүнүн тез интеграциялык тенденциясына карабастан компьютердик техниканын сапаттык жана сандык өнүгүүсү аны билим берүү процессинде эффективдүү колдонуусу, адистерди даярдоо сапаты акыркы жылдары өзүнүн атаандаштык потенциалын жогото баштады. Мунун себептери көп, тагыраак айтканда ар кайсы өлкө жана континенттердин билим берүү үлгүсүн интеграция кылган жождорунун санынын өсүшү, окутуучулук курамдынагылышы жана “карышы”, бюджеттик каржылоонун жетишсиздиги жана контракттык студенттердин өсүшү жогорку билим берүүнүн сапатынын начарлашына алып келди. Биздин оюбуз боюнча мунун башка себептери деп кийинкилерди атасак болот:

- Билим берүү жана иш рыногунун ортосунда байланыш жоктугу;
- Иш рынокто бүтүрүүчүлөргө суроо-талаптын азайышына байланыштуу студенттердин сапаттуу билим алууга мотивациясынын төмөндөшү;
- Интеграциялык процесстерди жана 3-муундагы ГОС ВПОнун талаптарына жооп берген билим берүүнүн сапатын баалаган институтционалдык(жож ичиндеги) системасынын жетиле электиги жана жоктугу;

- Жалпысынан жождорду дүйнөлүк билим берүү мейкиндигине интеграция кылуу методологиясынын, ошону менен компетенттүү мамиле жана насыялык системанын негизинде билим берүүнүн сапатына баа берүү системасынын толук иштеп чыгылбагандыгы;

- Өлкөнүн ар кайсы жождорунда интеграция процессине бир мамилесинин жоктугу.

Ошону менен кээ бир жождордун ар кайсы континенттердин өлкөлөрүнүн билим берүү системасын интеграция кылуунун жыйынтыгында белгилүү бир жетишкендиктерге жеткендигине карабастан Кыргызстандын жогорку профессионалдык билим берүүнүн жалпы системасына, Кыргыз Республикасынын ичиндеги бирдиктүү билим берүү мейкиндигине негативдүү таасир берген бир кыйла факторлор бар.

Пайдаланылган булактардын тизмеси

1. Абдрахманов, Т.А. Переходные процессы и особенности демократического транзита Кыргызстана [Текст] / Т.А. Абдрахманов. – Бишкек, 2013. – 251 с.
2. Акаев, А.А. Образование для всех – ресурс социального транзита в Кыргызстане [Текст] / А.А. Акаев. – Бишкек: Архи, 2003. – 95 с.
3. Болджурова, И.С. История развития системы образования КР в переходный период (1990- 2005гг.) [Текст]: дис. ... д-ра пед. наук / И.С. Болджурова. – М., 2006. – 255 с.
4. Система высшего профессионального образования [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.open.kg/about-kyrgyzstan/socio-economic-esources/education/259-sistema-vysshego-professionalnogo-obrazovaniya.html>.
5. Адамкулова, Ч.У. Развитие Европейской системы перевода и накопления кредитов (ECTS) в системе высшего образования Кыргызстана [Текст] / Ч.У. Адамкулова // Высшее образование Кыргызской Республики. – Бишкек, 2010. – №3/9. – С. 43-46.
6. Исамидинов, И.Ч. Повышение качества образования через комплексную диагностику [Текст] / И.Ч. Исамидинов [и др.]. – Бишкек, 2012. – 179 с.
7. Указ президента Кыргызской республики «О преобразовании Бишкекского политехнического института и создании на его базе КАСИ и КТУ» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kutbilim.journalist.kg/2016/02/26/nezauryadnaya-lichnost-pedagog-s-bolshoy-bukvyi/>
8. Ким, В.Л. Теоретические основы совершенствования системы университетского образования в КР [Текст]: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / В.Л. Ким. – Алматы, 1998. – 256 с.
9. Наркозиев, А.К. Опыт и перспективы реформирования системы образования в Кыргызстане [Текст] / А.К. Наркозиев, В.К. Янцен. – Бишкек, 2013. – 170 с.
10. Указ Президента Кыргызской Республики «О преобразовании Кыргызского архитектурно- строительного института в Кыргызский государственный университет строительства, транспорта и архитектуры» (В редакции Указа Президента КР от 20 октября 2004 года УП №359 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/2552>
11. Соглашение правительства российской федерации и правительства Киргизской Республики от 9 сентября 1993г. №б/н "Об условиях учреждения и деятельности в городе Бишкеке Кыргызско- российского славянского университета" [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.lexed.ru/search/detail.php?element_id=4713.
12. Кыргызско-Казахский Университет [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kku.edu.kg/>.

Рецензенттер: Салморбекова Р. Б. – социология илиминин доктору, профессор КР ПКБА
Мусаева А. К. – социология илиминин кандидаты, ОшМУ доценти